

До спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02
в Дніпропетровському державному
університеті внутрішніх справ

ВІДГУК

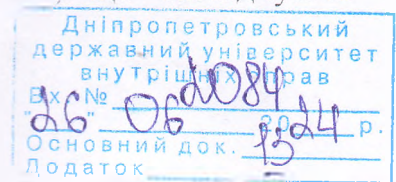
офіційного опонента – доктора юридичних наук Кирбят'єва Олега Олександровича – на дисертаційне дослідження Думчикова Михайла Олександровича «Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні», подане на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Актуальність теми дисертаційної роботи

Сьогодні активно відбувається цифровізація практично всіх аспектів життєдіяльності людини завдяки впровадженню технологій штучного інтелекту, біометричної ідентифікації, обробки великих обсягів даних, хмарного зберігання цифрової інформації та дистанційного банківського обслуговування. Значна увага органів державної влади прикута перспективам впровадження технології блокчейн, зокрема в сфері надання державних та муніципальних послуг.

Ці та інші глобальні зміни у сфері інформаційних процесів суттєво вплинули на стан злочинності, зокрема – злочинності у кіберпросторі. Згідно даним Департаменту кіберполіції Національної поліції України, у 2023 році кількість зареєстрованих в Україні кіберінцидентів зросла на 62,5% порівняно з попереднім, 2022 роком.

Зростаючий обсяг персональної інформації, яку користувачі передають через інформаційно-телекомунікаційні системи, створює нові виклики для забезпечення кібербезпеки держави. Електронна пошта використовується для пересилання копій документів, що засвідчують

особу, електронні платіжні системи отримують реквізити банківських карток, соціальні мережі стають платформою для розміщення особистої та персональної інформації, а месенджери передають конфіденційні дані. Генеративні системи штучного інтелекту на основі аналізу запитів користувачів можуть з високою точністю формувати їх соціальні портрети, включаючи рід занять, коло інтересів, рівень доходів, географію переміщень та соціальні зв'язки.

Масштаби злочинності у кіберпросторі зростають пропорційно до збільшення кількості користувачів мережі Інтернет. Згідно даних Офісу генерального прокурора України, найпоширенішими видами кримінальних правопорушень у цій сфері є: 1) кібершахрайство (44%); 2) несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ (32%); 3) несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в ЕОМ (8%); 4) інші кримінальні правопорушення (16%).

Варто відзначити, що розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій також породжує нові форми злочинності у кіберпросторі, зокрема атаки на хмарні сервіси, використання штучного інтелекту для створення фішингових листів та застосування віртуальних активів для легалізації майна отриманого злочинним шляхом. Все це, вимагає від правоохоронних органів постійного оновлення методів боротьби з кримінальними правопорушеннями у кіберпросторі та підвищення рівня кібергігисни населення. Тема «Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні» є надзвичайно актуальною, що зумовлено перш за все швидким розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, які не лише відкривають нові можливості для суспільства, але й створюють нові виклики для забезпечення кібербезпеки. Зростання кількості суспільно небезпечних діянь у кіберпросторі вимагає адекватних відповідей від правової системи, за для ефективно протидіяти цим загрозам.

Зв'язок роботи із державними та науковими програмами планами та темами

Тематика роботи відповідає Цілям сталого розвитку на період до 2030 року та виконана у відповідності до пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні на період до 2024 року. Зі змісту дисертації та доданих до неї документів вбачається, що тема дисертації була розроблена в межах наступних науково-дослідних робіт, що говорить про ґрунтовний підхід в дослідженні: 1) проєкт Міністерства освіти і науки України «Концептуальні засади реформування системи правоохоронних органів в сучасних умовах трансформації нагляду і контролю щодо забезпечення економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0120U100474); 2) проєкт Міністерства освіти і науки України «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 0124U000556); 3) проєкт Міністерства освіти і науки України «Кібербезпекові та цифрові трансформації економіки країни воєнного часу: боротьба із кіберзлочинами, корупцією та тіньовим сектором» (номер державної реєстрації 0124U000544); 4) проєкт Міністерства освіти і науки України «Національна безпека України через запобігання фінансовим шахрайствам та легалізації брудних грошей: воєнні та післявоєнні виклики» (номер державної реєстрації 0123U101945); 5) проєкт Міністерства освіти і науки України «Засади діяльності правоохоронних органів у сфері контролю за системою залучення і використання МГД: глобалізаційний вимір» (номер державної реєстрації 0124U000635); 6) програма ERASMUS+ Модуль Жана Монс «Досвід ЄС щодо захисту персональних даних у кіберпросторі» (2023-2026 – EUEPPDC – 101125350 – ERASMUS-JMO-2023-MODULE); 7) в межах договору № БФ/24-2021 щодо «Виконання завдань

перспективного плану розвитку наукового напрямку «Суспільні науки» у Сумському державному університеті».

Науково-практична значимість одержаних результатів дослідження

Основні положення дисертації Михайла Думчикова формують базиси для побудови концепції кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні. Основні результати дисертації можуть бути використані в освітній, науковій та практичних сферах, що підтверджено відповідними актами, зокрема:

1) акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в науковій діяльності Сумського державного університету (від 22.05.2023);

2) акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Сумського державного університету (від 31.05.2023);

3) акт про впровадження і практичну значимість результатів дисертаційного дослідження від Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України в Сумській області;

4) акт про впровадження про практичну значимість результатів від Департаменту кіберполіції Головного управління Національної поліції України в Сумській області (від 22.06.2023).

Сформовані дисертантом об'єкт та предмет дослідження відповідають встановленим вимогам. Зокрема, об'єкт дослідження — суспільні відносини, що виникають у процесі кримінально-правової охорони кіберпростору; предметом дослідження є концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні. Досить логічно Михайло Думчиков підійшов і визначив мету дослідження та окреслив основні завдання роботи, що повністю корелюється з висновками.

Визначено, що мета дисертації полягає в розробленні на основі аналізу наявних наукових підходів, чинного вітчизняного та зарубіжного законодавств і практики їх реалізації комплексних науково й практично обґрунтованих концептуальних засад кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні. Поставлена мета сприяла визначенню і вирішенню важливих наукових та науково-практичних завдань.

Обґрунтованість та достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації

Надана на рецензування дисертаційна робота є комплексним дослідженням присвяченим формуванню та побудові концепції кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні.

Високий ступінь обґрунтованості результатів дослідження зумовлений досить раціональною та внутрішньо узгодженою структурою дисертаційної роботи. Науково-теоретичне підґрунтя для виконання дисертаційної роботи становлять наукові праці фахівців у галузі права (кримінальне право, криміналістика, фінансове право, інформаційне право, цивільне право й інших правничих наук), соціальних і поведінкових наук (економіка), гуманітарних наук (філософія й соціологія). Нормативно-правовою базою дисертаційного дослідження були Конституція України, міжнародні законодавчі акти, європейські рекомендації, законодавчі акти в системі вітчизняного законодавства і проєкти законодавчих актів різних рівнів, що врегульовують сферу забезпечення кібербезпеки.

Інформаційною та емпіричною основою дослідження були: статистичні дані Департаменту кіберполіції Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора України; статистичні дані міжнародних громадських та урядових організацій у сфері кібербезпеки й кіберзахисту;

результати анкетування 300 громадян України для з'ясування їх думки з питань кримінально-правової охорони кібернетичного простору в Україні.

Особливої уваги заслуговує високий рівень апробації результатів дослідження, зокрема 48 наукових праць, перелік яких наведено в рефераті та дисертації. У зазначених наукових працях розкрито сутність та зміст тих наукових положень, які заявлені дисертантом як наукова новизна. Характер видань та зміст наукових праць Михайла Думчикова відповідають вимогам щодо повноти висвітлення одержаних результатів дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Узагальнений в роботі теоретичний та нормативний матеріал аналізується з використанням виваженого методологічного апарату, який включає сукупність методів наукового пізнання. Метод концептуального аналізу був використаний дисертантом під час аналізування понятійно-категоріального апарату, зокрема, понять «кримінальне правопорушення в кіберпросторі», «віртуальний актив», «комп'ютерне кримінальне правопорушення», «кіберпростір», «віртуальний простір», «інтернет-простір», «інформаційний простір». За допомогою емпіричного методу ми було проаналізовано статистику вчинення кіберзалежних кримінальних правопорушень. Метод аналізу було використано дисертантом під час дослідження міжнародних нормативних актів, нормативних актів національного й зарубіжного законодавств, що регулюють кримінальну відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь у кіберпросторі. За допомогою цього методу було проаналізовано Кримінальний кодекс України, акти кримінального законодавства зарубіжних держав та міжнародні конвенції, зокрема Конвенцію «Про кіберзлочинність». Метод контент аналізу був використаний для проведення системного аналізу веб-контенту щодо вчинення кримінальних правопорушень у кіберпросторі. Метод анкетування було використано для проведення опитування громадян

України з метою з'ясування їх думки з питань кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці концепції кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні. Найбільш вагомими результатами дослідження, які характеризуються науковою новизною, отримані дисертантом особисто і виносяться на захист, полягають у наступному:

– М.О. Думчиковим виділено етапи становлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення в кіберпросторі на теренах України: початковий (із 24 серпня 1991 до 5 квітня 2001 р.), зародження (з 5 квітня 2001 до 7 вересня 2005 р.), імплементаційний (із 7 вересня 2005 до 1 січня 2009 р.), економічний (з 1 січня 2009 до 5 жовтня 2015 р.), нормотворчий (із 5 жовтня 2015 до 12 вересня 2020 р.), сучасний (із 12 вересня 2020 р. до сьогодні);

– дисертантом запропоновано авторську типологізацію шкідливих технічних засобів, зокрема, за процесом створення: 1) шкідливі технічні засоби, що створені спеціально для вчинення певної категорії кримінальних правопорушень і не можуть бути застосовані для іншої роботи; 2) традиційні технічні засоби, які внаслідок модифікації застосовують для вчинення кримінальних правопорушень; 3) традиційні технічні засоби, які можна використовувати для вчинення кримінальних правопорушень;

– здобувачем обґрунтовано доцільність уведення в Кримінальний кодекс України спеціалізованого складу крадіжки – «Крадіжка у сфері обігу безготівкових або електронних грошей і віртуальних активів» і виокремлено два способи вчинення такого суспільно небезпечного діяння: 1) введенням цифрової інформації в інформаційно-телекомунікаційні

технології, системи і мережі; 2) унаслідок іншого втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних технологій, систем і мереж;

– в роботі запропоновано на законодавчому рівні в статті 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» закріпити поняття «несанкціоноване втручання» – одержання можливості для ознайомлення та (або) використання цифрової інформації, що міститься в інформаційно-телекомунікаційній технології, системі або мережі, за допомогою проникнення особи, яка не має права доступу до інформаційно-телекомунікаційної технології, системи або мережі та (або) з поза дозволу власника інформаційно-телекомунікаційної технології, системи або мережі;

На особливу увагу заслуговують паступні положення, висновки, рекомендації та пропозиції, що викладені в дисертації, які найбільш наочно демонструють її повизну, теоретичну та практичну значимість:

1. в підрозділі 1.4 автор акцентує увагу на доцільності узгодження термінології Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» з положеннями та нормами чинного Кримінального кодексу України, зокрема, щодо впровадження та використання терміну «кримінальне правопорушення у кіберпросторі» замість терміну «кіберзлочин»;

2. в підрозділі 2.2 дисертант на основі аналізу визначив, що наслідки у вигляді несанкціонованого копіювання та перехоплення цифрової інформації, за своїм змістом не є ідентичними. Зокрема, автором відмічено, що при несанкціонованому копіюванні цифрової інформації спостерігаються обов'язкові наслідки у виді будлювання інформації, як форми завершеного кримінального правопорушення, тоді як при перехопленні інформації наслідки у формі дублікату інформації можуть і не настати, а саме кримінальне правопорушення буде закінченим з моменту початку активних дій в інформаційно-телекомунікаційних системах щодо створення додаткової лінії зв'язку;

3. в підрозділі 2.3 дисертант пропонує викласти нову статтю, що містить спеціалізований склад крадіжки «крадіжка у сфері обігу безготівкових або електронних грошей і віртуальних активів», підключуючи це ризиками розвитку злочинності в кіберпросторі;

4. в підрозділі 2.3 автор пропонує змінити назву статті 163 Особливої частини Кримінального кодексу України «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються інформаційно-телекомунікаційними технологіями, системами й мережами», тим самим розширивши перелік способів і видів передавання цифрової інформації, що дасть змогу внесення до переліку охоронюваних законом способів передавання інформації web3- та VR-комунікації та певілоє необхідність додаткової кваліфікації за статтею 361 Особливої частини Кримінального кодексу України;

5. в підрозділі 3.1 дисертант наголошує, що сьогодні віртуальні активи як предмет кримінального правопорушення за законодавством України можуть виступати лише, як елемент цифрової інформації. Водночас автор пропонує розширити предмет крадіжки, включивши до нього цифровий інформаційний продукт, тобто сукупність унікальних інформаційно - телекомунікаційних даних, об'єднаних у матеріальний чи віртуальний носій, які мають усіма ознаками товару, власною вартістю і належать на праві власності іншій особі. Дисертант вказує на важливість врахування сучасних тенденцій та реалій, де віртуальні активи стають все більш важливими та цінними у суспільстві. Тому розширення правового поняття крадіжки, включаючи цифрові інформаційні продукти, дозволить ефективніше боротися з кримінальними правопорушеннями у кіберпросторі та захищати права власників таких активів. Це підкреслює необхідність адаптації законодавства до нових викликів цифрової ери;

6. в підрозділі 3.1 автор акцентує увагу на тому, що кіберзалежні кримінальні правопорушення характеризуються вчиненням декількох

суспільно небезпечних діянь, які передбачені Особливою частиною Кримінального кодексу України для досягнення одного злочинного результату, та власне призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень. Дисертант проаналізував статистику судових рішень у формі вироків, за кримінальні правопорушення, передбачені статтями 361, 361-1, 361-2 Особливої частини Кримінального кодексу України, дійшов висновку, що у 57 % випадків вирок призначалися за сукупністю кримінальних правопорушень;

7. в підрозділі 3.3 дисертант зазначає, що обставини, які обтяжують кримінальне покарання в разі їх реалізації в розрізі кіберпростору, мають свою специфічну та нетрадиційну характеристики. Зокрема, не всі обставини, які визначені в частині 1 статті 67 Загальної частини Кримінального кодексу України, можуть бути застосовані до суспільно небезпечних діянь, які вчиняються в кіберпросторі. Серед основних обставин, що обтяжують кримінальне покарання, автор виділив: 1) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою; 2) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій; 3) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема на недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини. Дисертант справедливо звертає увагу на те, що обставини, які обтяжують покарання, потребують переосмислення в контексті кіберпростору.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Загалом можна стверджувати, що дисертація М.О. Думчикова на тему «Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в

Україні» виконана на високому науковому рівні, характеризується значними науковими та практичними результатами, а також актуальністю та своєчасністю. Водночас, в дослідженні присутні певні спірні чи неузгоджені положення, які можуть стати підґрунтям наукової дискусії.

1. У підрозділі 1.2 «Методологічні засади дослідження кримінальних правопорушень у кіберпросторі» автор вказує на використання методу анкетування. Водночас, незважаючи на проведення дисертантом анкетування, отримані їм данні не використовуються у дисертаційному дослідженні у повному обсязі. Зокрема, у додатку Б у питанні: чи допомагаєте ви «кібервійськам» України блокувати пропагандистські соціальні мережі Російської Федерації?, лише 6% респондентів відповіли, що допомагають, при цьому відповідно до анкети, залишається незрозумілим, яким саме чином відбувається така допомога. Я вважаю, що подібний аналіз дозволив би збагатити дослідження.

2. В підрозділі 2.3 «Кримінально-правова характеристика кіберутворюючих кримінальних правопорушень» дисертант аналізуючи кримінальне правопорушення передбачене статтею 194 автор пропонує викласти диспозицію частини 1 зазначеної статті у такій редакції – «умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, або таке, що вчинене шляхом несанкціонованого втручання в роботу інформаційно-телекомунікаційних технологій, систем і мереж». Позиція автора вбачається у спробі перевести зазначені суспільно небезпечні діяння у призму кіберпростору, однак на мою думку залишається досить спірною соціальна обумовленість таких нововведень. Вважаю, що позиція автора потребує додаткової аргументації та висвітлення статистичних даних, щодо такої суспільно небезпечної дії у кіберпросторі.

3. Значна частина дисертації приділена кримінально-правовій кваліфікації суспільно небезпечних діянь які вчиняються у кіберпросторі з

використанням інноваційних методів та способів, водночас дисертант не розкриває ролі генеративних моделей штучного інтелекту у вчиненні кримінальних правопорушень цього типу. Вважаю, що подібний аналіз дозволив би збагатити дослідження.

4. В своєму дисертаційному дослідженні автор, розглядаючи та аналізуючи ознаки кримінальних правопорушень у кіберпросторі, зазначає на анонімності та латентності таких суспільно небезпечних діянь. На мою думку, варто було б більш детально зупинитися на цих якісних характеристиках, та зробити їх додатковий аналіз на основі статистичних показників розслідувань та розкриття зазначених правопорушень у кіберпросторі.

5. В підрозділі 2.2 «Кримінально-правова характеристика кіберзалежних кримінальних правопорушень» аналізуючи склад кримінального правопорушення передбаченого статтею 363-1 Особливої частини Кримінального кодексу України дисертант пропонує ввести як додаткову кваліфікаційну ознаку до частини 2 цієї статті «вчинення таких дій з корисливих мотивів». Вважаю, що така позиція автора потребує додаткового обґрунтування та аналізу її соціальної обумовленості й наведенням конкретних прикладів.

6. В дисертаційному дослідженні автор акцентує увагу на те, що переважна більшість науковців розуміє під незаконними операціями з використанням електронно-обчислювальної техніки такі суспільно небезпечні дії, як «фішинг». Крім того дисертант зазначає, що Департамент кіберполіції Національної поліції України також розуміє під «фішингом» суспільно небезпечні діяння, за якими відкриті кримінальні провадження за частиною 4 статті 190 Особливої частини Кримінального кодексу України. Водночас, автор зазначає, що діяння у формі «фішингу» не можна кваліфікувати за статтею 190 Особливої частини Кримінального кодексу

України. Вважаю, що позиція автора потребує додаткової аргументації та наведення конкретних прикладів.

Водночас висловлені зауваження носять дискусійний характер та не можуть суттєво вплинути на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи.

Загальний висновок

Дисертація Думчикова Михайла Олександровича на тему «Концептуальні засади кримінально-правової охорони кіберпростору в Україні» виконана на належному науково-теоретичному рівні, є завершеною працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що вирішують конкретну наукову проблему, яка має суттєве значення для науки кримінального права та кримінології, тобто за своєю актуальністю, новизною постановки та вирішення досліджуваних проблем, теоретичним рівнем та практичною значущістю відповідає п.п. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197.

На основі вищезначеного можна зробити висновок про те, що її автор – Думчиков Михайло Олександрович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, доцент,
старший оперуповноважений з оперативного пошуку та
партнерства у сфері інформаційних технологій
управління протидії кіберзлочинам в
Запорізькій області Департаменту
кіберполіції Національної поліції України

*Цією засвідчую
Николаєвич ЗМ
в Запорізькій області
04.11.2021 Україна
т.з. намовник поліції*

Олег Кирчишин
Валентина Солдатенко

